

ÚVOD DO REKONSTRUKTIVNÍ HERMENEUTIKY

Stanislav Sousedík
Emilio Betti

TRITON
Praha / Kroměříž

Stanislav Sousedík
Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky

Publikace vychází v rámci výzkumného záměru
MSM0021620824

Základy moderního světa v zrcadle literatury a filosofie
řešeného na FF a KTF UK.

Stanislav Sousedík

Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

© Stanislav Sousedík, 2008

© TRITON, 2008

Cover © Renata Brtnická, 2008

Vydalo Nakladatelství TRITON,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10
www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-239-7

Obsah

Předmluva	11
---------------------	----

I. část:

Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky

I. kapitola

Základní poznatky	14
-----------------------------	----

II. kapitola

První kánon: zásada autonomie objektu	32
---	----

III. kapitola

Filosofické předpoklady autonomie objektu	41
---	----

IV. kapitola

Autonomie objektu a theologie	53
---	----

V. kapitola

Druhý kánon: zásada celkovosti	57
--	----

VI. kapitola

Třetí kánon: zásada aktualizace porozumění	69
--	----

VII. kapitola

Čtvrtý kánon: zásada adekvátnosti porozumění	82
--	----

II. část:

Emilio Betti

Hermeneutika jako obecná metodika humanitních věd

1. Hermeneutická problematika v dnešním vědomí	90
2. Objektivace ducha	92

3. Smysluplné formy	94
4. Vyjadřovací funkce a smysl výrazu	95
5. Výklad a porozumění	97
6. Postup výkladu jako trojčlenný proces	98
7. Inverze procesu tvoření a přenesení do cizí subjektivity	100
8. Zásady výkladu: kánon hermeneutické autonomie objektu	101
9. Kánon smyslové souvislosti (zásada celkovosti)	102
10. Analogie a dotváření	106
11. Kánon aktualizace porozumění	108
12. Životní vztah k věci a zaměření tázání	109
13. Otázka, zda je dosažitelná objektivita historických jevů	112
14. Úloha vlastního cítění hodnot historika: hodnotová interpretace	115
15. Odpověď na položenou historickou otázku	118
16. Význam historického jevu a jeho dnešní důležitost	119
17. Dialog a monolog	121
18. Historický výklad a určování eschatologického smyslu	123
19. Nebezpečí zrušení objektivity	128
20. K theologické hermeneutice a k ‚demytologizaci‘ kérymatu	129
21. Nedávný obrat k dějinnosti porozumění	132

22. Předsudky jako podmínky porozumění	134
23. Existenciální odůvodnění hermeneutického kruhu	137
24. Otázka na správnost porozumění	138
25. Historické porozumění jako zprostředkování minulosti a přítomnosti	142
26. Požadavek aplikace při výkladu	145
27. Aplikace je oprávněná jen při normativně zaměřeném výkladu	146
28. Kánon hermeneutické adekvátnosti porozumění neboli adekvátního postižení smyslu	151
29. Životní formy jakožto dílo otvírají problematiku vyššího stupně	153
30. Technicko-morfologický výklad se zřetelem k problémům utváření	156
31. Smyslová souvislost a styl jako výtvar autonomie duchovních schopností	160
Vysvětlující poznámky překladatele k některým oddílům Bettiho pojednání	165

Předmluva

V české literatuře, překladové, ale již i původní, máme dnes více publikací týkajících se problematiky hermeneutiky. Většina z nich, zejména jasně napsaná, z německého jazyka přeložená kniha Grondinova,¹ vychází z pojetí hermeneutiky, s nímž se setkáváme v díle německého filosofa H.-G. Gadamera. Tento typ hermeneutiky navazující na myšlenkový odkaz M. Heideggera nazýváme *integrativní*. Zcela stranou zájmu u nás dosud zůstalo jiné pojetí, tzv. hermeneutika *rekonstruktivní*. Ta vychází po filosofické stránce z realistických pozic a navazuje na myšlenkový odkaz italského autora E. Bettiho. Cílem naší knihy je mezeru, kterou dosud máme, alespoň provizorně zaplnit.

Kniha, kterou předkládáme, se skládá ze dvou částí. První, jejímž autorem je S. Sousedík, obsahuje systematicky zaměřenou studii o rekonstruktivní hermeneutice. Hlavním cílem studie je ukázat filosofické kořeny, z nichž toto pojetí hermeneutiky vyrůstá a z nichž pocházejí rozdíly, jimiž se liší od hermeneutiky integrativní, Gadamerovy. Studie je zaměřena systematicky, nikoli dějepisně popisně. Českému čtenáři, který má zájem seznámit se s vývojem hermeneutiky po této stránce, doporučujeme jako doplňující četbu bohatě dokumentovanou, převážně historicky popis-

1) J. Grondin, Úvod do hermeneutiky (přel. B. Horyna, P. Kouba), Praha, Oikúmené, 1997.

nou českou práci J. Hrocha.² Theologickým aspektům problematiky je věnována kniha C. V. Pospíšila, *Hermeneutika mysteria* (Kostelní Vydří 2005).

Dnešní hermeneutika je filosofická disciplína, která vyrostla z tradice filosofie kontinentální a nese charakteristické stopy tohoto svého původu. Podobné otázky, jimiž se zabývá kontinentální hermeneutika, se dnes řeší, ovšem pod jiným názvem a s užitím jiné metodiky, i ve filosofie analytické, a to v rámci tzv. teorie komunikace. Čtenáři, který by se chtěl seznámit s problematikou i po této stránce, lze doporučit velmi dobrou původní práci českou z pera P. Koťátka.³

Druhá část naší knihy obsahuje překlad nevelkého Bettiho spisu *Hermeneutika jako obecná metodika humanitních věd* (1962). Text je zajímavý nejen proto, že v něm italský autor stručně shrnuje své hermeneutické učení, ale i po té stránce, že se zde Betti polemicky vymezuje proti některým příspěvkům německého theologa R. Bultmanna a ovšem i proti hermeneutice fundamentální, Gadamerově. Překlad Bettiho spisu z německého originálu⁴ pořídil K. Šprunk.

Knih, kterou předkládáme, má sloužit především učitelům a studujícím hermeneutiky, ale může poskytnout filosofickou orientaci i zájemcům z řad širšího okruhu vzdělané veřejnosti.

28. září 2008

Stanislav Sousedík

2) J. Hroch, *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti*, Masarykova univerzita v Brně, 1997.

3) P. Koťátka, *Interpretace a subjektivita*, Praha, Filosofia, 2006.

4) *Allgemeine Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1962.

Úvod
do rekonstruktivní
hermeneutiky

I. kapitola

Základní poznatky

Hermeneutika, jak tomu slovu dnes většinou rozumíme, je filosofická disciplína zabývající se filosofickými otázkami výkladu různých kulturních výtvorů člověka. Emilio Betti (†1968), jeden z významných představitelů hermeneutiky 20. století, nazývá kulturní výtvoř, o jejichž výklad v hermeneutice jde, *smysluplné formy*. Rozumí tím výrazem lidské výtvoř, jimiž jejich tvůrci zamýšleli něco vyjádřit a někdy i sdělit (komunikovat). Jedná se především o projevy jazykové povahy, dále o díla umění výtvarného či hudebního, dále některé (např. právní či liturgické) úkony, způsoby chování, gesta apod. Jak je patrné, dává se tedy slovu „forma“ ve výrazu „smysluplné formy“ široký význam. Smysluplným formám, tedy textům, dílům výtvarného umění, různým symbolickým úkonům atd., mnohdy rozumíme spontánně. Ale není tomu tak vždy. Často se setkáváme s formami, jimž nerozumíme, takže se je snažíme předně sami pro sebe, ale někdy i pro potřebu jiných nějak vyložit čili interpretovat. Zdařilá interpretace vrcholí tím, že původně nesrozumitelné formě porozumíme a případně ji dokonce učiníme srozumitelnou jiným. Hermeneutika se tedy zabývá filosofickými otázkami, které vyvolává proces výkladu a porozumění, k němuž výklad

vede. Nás bude zajímat hermeneutika především ve vztahu k výkladu určitého druhu jazykových projevů, totiž textů. Něco z toho, o čem budeme jednat, má ovšem širší význam a týká se výkladu smysluplných forem obecně.

Hermeneutika nenáleží k tradičním filosofickým disciplínám, jako je metafyzika, etika atd. Její název byl vytvořen teprve v 17. století. Poprvé se s ním setkáváme v názvu knihy protestantského teologa J. C. Dannhausera (*Hermeneutica sacra sive methodus exponendarum sacrarum litterarum*) vydané roku 1654. Název nauky byl vytvořen z řeckého slovesa *herméneuein*, jež má v podstatě tři významy: 1) vypovídat (v tomto smyslu bylo slova užito v názvu druhého spisu aristotelského *Organonu*, *Peri hermeneiás*, tj. O vypovídání), 2) vykládat (v tomto smyslu mluvíme o „hermeneutice“ dnes) a konečně 3) překládat. Se slovesem *herméneuein* souvisí, jak se zdá, jméno řeckého boha „Hermés“. Hermés podle mytologie zvěstuje lidem vůli bohů (tedy něco vypovídá), činí jim tuto vůli srozumitelnou (čili ji vykládá), a to tím, že ji do lidské řeči 3) překládá.

Po věcné stránce je ovšem hermeneutika stará nauka, daleko starší, než je její jméno. Vyvinula se do určité míry již ve starověku, a to v rámci tří oblastí vzdělanosti. Především v oblasti právního života, kde bylo ode dávna třeba zabývat se výkladem čili interpretací právních norem. Zde můžeme mluvit o hermeneutice právní. Vedle toho se v antice rozvinulo i umění jiného typu výkladu, zaměřeného na texty literární. To je hermeneutika filologická. A rovněž

ve starověku – jmenovitě v židovském a křesťanském prostředí – došlo i k určitému rozvoji nauky o výkladu Písma, tedy hermeneutiky theologické. Theologická hermeneutika se záhy ukázala jako z těchto disciplín nejproduktivnější. Nejstarší podněty týkající se nauky o výkladu Písma, obsažené hlavně v dílech církevních spisovatelů,¹ byly později, ve vrcholném středověku, syntetizovány a usoustavňovány. Důležitým podnětem k prohloubení starších hermeneutických nauk byl v oblasti theologie na počátku novověku nástup reformace. Reformační theologie se svým vyzdvižením významu Písma a jeho prohlášením za jediné pravidlo víry přirozeně stimulovala zájem o náležitý způsob jeho výkladu. Kromě toho byla časem nucena (v tomto případě spolu s katolickou theologií) hájit náboženský způsob výkladu bible proti jeho radikální osvícenské kritice, jak ji formuloval B. Spinoza (1632–1677) a jiní. To vedlo k prohloubení staršího pojetí hermeneutické nauky. Šlo v ní tehdy hlavně o stanovení pravidel, jež by umožňovala vykládat náležitě Písmo, tj. vykládat je tak, abychom mu správně rozuměli.

Hermeneutika byla, jak je z uvedeného patrné, chápána jako věda převážně praktická, byla to jakási „technika výkladu“. Takto bez filosofických ambicí pojatá hermeneutika nezanikla, a existuje jako předmět vyučovaný na některých, zejména

1) Srov. např. L. Karříková, *Celé pole plné rozmanitých bylin. Origenova biblická hermeneutika podle Peri archón IV, 1–3*, in: *Studie z patristiky a scholastiky*, Praha, Oikúmené, 1997, s. 9–36.

theologických, fakultách až do našich dnů. Naznačme si krátce, co bývá jejím obsahem! Vychází se obvykle z rozlišení slovníkového *smyslu* (significatio) separovaných slov a z *významu* (sensus), jehož tato slova nabývají, jsou-li užita v určitém kontextu. Takový kontext (v uvažovaném případě jde především o kontext biblický, případně o kontext nějakých vyjádření církevního magisteria) uvažovaný jako celek náleží vždy k nějakému literárnímu druhu, a ten ovlivňuje *význam* vyjádření, jež se v jeho rámci vyskytují. Hermeneutika pojednává proto o literárních druzích. V rámci početných literárních druhů, s nimiž se v bibli setkáváme, dochází v některých (např. v knihách básnických a sapienciálních) k záměrnému přenášení smyslu slov. Různým typům tohoto přenášení (jako jsou: metafora, metonymie, synekdocha atd.) se říká „tropy“. Hermeneutika pojednává proto o různých v biblickém textu obvyklých tropech. Znalost příslušných literárních druhů a tropů, kterých se v nich užívá, pomáhá vykladači Písma zjistit jeho původní čili historický význam (tzv. sensus litteralis). Vedle historického významu pojednává tradiční theologická hermeneutika však i o jiných významech Písma. Některé biblické spisy popisují např. věci nebo události, jimž v budoucnosti odpovídá něco jim obdobného (tak je např. určitá doba mezi beránkem obětovaným při východu Židů z Egypta a pozdější obětí Kristovou). Příslušnému místu Písma, které o takových věcech vypráví, se proto v návaznosti na starou tradici připisuje vedle významu historického ještě i význam tzv. předobraz-

ný (typický) a řeší se v té souvislosti otázka, zda a jak dalece může být typický smysl východiskem theologického důkazu. Vedle literárního a typického smyslu se v rámci tradiční hermeneutiky pojednávalo (a pojednává) ještě o dalších významech Písma, např. o významu implicitním, o významu akomodovaném ap. Znalost těchto různých druhů významu může být interpretovi-theologovi užitečná. Velmi užitečná k zjišťování významu biblického textu často bývá i znalost společenského prostředí, v němž jednotlivé biblické knihy vznikaly. Z toho důvodu se v některých výkladech tradiční hermeneutiky etkáváme zhruba od 19. století i s historickými informacemi o příslušných soukromých i veřejných reáliích ap.²

V devatenáctém století došlo v pojetí hermeneutiky k významné změně. Věc souvisí s vystoupením významného německého protestantského teologa a filosofa F. Schleiermacha (1768–1834). Schleiermacher, vrstevník Hegelův (1770–1831) a jeho kolega v učitelském úřadu na berlínské univerzitě, je znám především jako filosof náboženství. Učil, že podsta-

2) Český čtenář, jenž by měl zájem udělat si představu o tomto dnes již spíše historickém typu hermeneutiky, prohlédne si s prospěchem rozsáhlý, ale myšlenkově hutný příspěvek katolického biblisty J. L. Sýkory, zveřejněný pod heslem Hermeneutika v Českém slovníku bohovědném, sv. IV, Praha 1930, s. 830–854. Jiného rázu než Sýkorova stať je polooficiální Dokument Papežské biblické komise z 15. dubna 1993 nazvaný Výklad bible v Církvi (český překlad J. Hřebík, J. Brož), Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 2007. Dokument se zabývá katolickým pojetím výkladu Písma ze stanoviska dnes aktuální problematiky.

tou náboženství není ani morálka (to proti Kantovi), ani určitá forma rozumového poznání absolutna (to bylo zase namířeno proti Hegelovi), nýbrž jakýsi náboženský cit. Pokud jde o hermeneutiku, popjal ji Schleiermacher poprvé nikoli jen jako praktický návod, jak interpretovat texty, nýbrž jako obecnou nauku zabývající se výkladem a porozuměním kulturním jevům (oněm „smysluplným formám“) v širokém smyslu. U něho tedy dochází tradiční hermeneutika jakési, jak by se to dalo nazvat, „univerzalizace“. V tom je jeden, ale nikoli nejdůležitější, Schleiermacherův přínos. Druhý, významnější, spočívá v tom, že Schleiermacher přenesl těžiště hermeneutiky z problematiky praktických pravidel výkladu textů do oblasti, jež byla dosud považována za pouhý více méně neproblematický cíl takového výkladu, totiž k *porozumění*. To byla významná změna, protože problematika různých pomůcek a praktických návodů k výkladu, v nichž spočívalo jádro dosavadní hermeneutiky, nemá sama o sobě filosofickou povahu, kdežto otázka po porozumění zcela jasně ano. Zásluhou Schleiermacherovou vzniká proto vedle tradiční, praktické hermeneutiky ještě hermeneutika nového typu, hermeneutika filosofická. Schleiermacher sám ovšem obě tyto disciplíny ještě neodděloval. Neopustil zcela tradiční pojetí hermeneutiky, alespoň v tom smyslu ne, že se nevzdal úmyslu poskytovat praktická pravidla výkladu (na takovém didakticky pojatém cíli ztratili zájem někteří, ale ne všichni, stoupenci filosofické hermeneutiky teprve později). Schleiermacher se jimi zabýval nadále, činil

to však novým, dříve neobvyklým způsobem, totiž pod zorným úhlem filosofické problematiky porozumění. Povšechně lze říci, že nástupem filosofické hermeneutiky starší, tradiční typ hermeneutiky, tj. hermeneutiky, která pomíjí filosofické otázky, nezanikl, nýbrž trvá, jak jsem ostatně již naznačil, jako užitečný předmět výuky až do našich dnů. Tímto v podstatě filologickým a částečně theologickým typem hermeneutiky (theologickým proto, že rozlišování historického významu od typického aj., které se tu probírá, jde zřejmě za rámec filologie) se zde však nebudeme dále zabývat. Naším námětem v této knize bude hermeneutika filosofická.

Čím se zabývá filosofická hermeneutika? Na otázku není lehké krátce odpovědět. Pokusím se nicméně několika slovy naznačit, o jaký okruh filosofických problémů v rekonstruktivní hermeneutice přibližně jde. Připomeňme si především, že porozumět nějakému textu většinou znamená zjistit, co jím chtěl jeho autor vyjádřit. Aby se nám to podařilo, je zřejmě třeba, abychom ovládali v určitém stupni jazyk, kterého autor textu užívá.³ Slova mají určitý konvenční smysl a často nemáme důvodu pochybovat, že jich autor užívá v souladu s ním. Tento smysl bývá ovšem často různě modifikován historickým a společenským prostředím, v němž autor zkoumaného textu působí. Tak třeba slovo „pohyb“ neznamená zřejmě úplně totéž v nějakém antickém filosofickém textu a v dnešní

3) Odhlížím zde pro zjednodušení od komplikovaného příkladu, kdy zjišťujeme, co chtěl autor textu vyjádřit, z překladu.

středoškolské učebnici fyziky. Při zjišťování významu slov musíme tedy přihlížet k historickému, společenskému a intelektuálnímu kontextu, v němž jich bylo užito: musíme se, jak se říkává, „v duchu přenést“ do prostředí, v němž autor interpretovaného textu působil a psal. Jestliže se toho úkolu s úspěchem zhostíme, máme naději, že můžeme náležitě porozumět určitému typu textů. Bude se jednat např. o některé texty naučné povahy, zejména díla z oboru exaktních věd, geometrie, matematiky, přírodních věd apod. Jedná se vesměs o texty vyznačující se vysokým stupněm objektivit. Pro jejich porozumění otázky niterného života jejich autora, jeho osobní záměry, zájmy společenské skupiny, k níž náleží, jeho nálady, životní pocity, náboženské postoje apod., nemají obvykle velký význam.

Na druhé straně jsou ovšem i texty jiného typu, texty historické, umělecké, náboženské atd., zkrátka texty, jejichž studiem se zabývají tzv. humanitní vědy. K porozumění textům tohoto typu je přihlídnutí k subjektivitě autora mnohem důležitější, někdy přímo podstatné. Tak tomu je, nejen když se autor pokouší své subjektivní stavy přímo vyjádřit (jako je tomu např. v určitém druhu lyrické poezie), ale i tehdy, když se jeho duševní stavy promítají do textu jen bezděčně, a třeba i proti jeho vůli.⁴

4) Uvedený příklad ukazuje, že porozumět textu nemusí vždy znamenat pouze „zjistit, co chtěl autor vyjádřit“, protože tendenčnost svého líčení jeho autor právě vyjádřit nechce, v některých případech se dokonce pokouší ji naopak co možná nejvíce zastířit.